EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

AJKAY ALINKA

Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaműve* és irodalmi, politikai előzményei

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

TÉMAVEZETŐ: DR. BÍRÓ FERENC DSC EGYETEMI TANÁR

BUDAPEST, 2008

A dolgozat célkitűzése

1784-ben II. József osztrák császár és magyar király az addig használt latin nyelv helyett a német nyelvet tette Magyarország hivatalos nyelvévé, ami azt jelentette, hogy attól fogva a törvénykezés, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás nyelve a német lett. Az intézkedés komoly ellenállást váltott ki Magyarországon, főként a többségi magyar ajkú vármegyék tiltakoztak a rendelet ellen. Innentől kezdve válik a nyelvügy politikai kérdéssé, amellyel így vagy úgy, a társadalom különböző színtetein, foglalkozni kell. És innentől kezdve egy mintegy bő félévszázadon át tartó küzdelmes folyamatnak lehetünk a tanúi, amelynek gyümölcse 1844-ben érett be, amikor minden (nemzetiségi) tiltakozás ellenére a magyar lett az ország hivatalos nyelve. Ez a több mint öt évtizedes folyamat a magyar nyelv lassú térhódításáról is szól, amelyben jelentős részt vállaltak a politikusokon kívül a kor neves tudósai és írói is.

Az 1790 után tartott országgyűlések közül többnek is témája volt a magyar nyelv ügye, jellemzően azonban csak akkor vették elő a követek ezt a problémát, ha a sürgető kérdéseket már megtárgyalták, s csak az uralkodó válaszát várták. Ezen országgyűlések közé tartozik az 1807-es is, amelyen törvény ugyan nem született a magyar nyelv ügyében, de a kérdés nem sokkal az országgyűlés befejezése előtt napirendre került. Figyelmünket azért is keltette föl ez az országgyűlés, mert bár a magyar nyelv hivatalos nyelvvé válásának kérdésével többen is foglalkoztak, sőt Szekfű Gyula önálló kötetben közzé is tette az ezzel kapcsolatos legfontosabb dokumentumokat, ez a diéta – éppen azért, mert nem született a nyelvet érintő rendelkezés – ebből a szempontból elsikkadt az ezt megelőző 1805-ös országgyűlés mellett. Pedig a látszólagos országgyűlési sikertelenség ellenére is fontos időszak ez, hiszen ebben az időben látványosan megszaporodnak az olyan írások, amelyek a nyelvhasználat kérdésével foglalkoznak. Némileg megkésve ugyan, de a nyugat-európai folyamatokba mégiscsak szervesen illeszkedik az, ahogy a nemzeti nyelv helyzetének rendezését egyre többen és egyre sürgetőbben vetik föl. A nyelvkérdés körüli politikai vitával párhuzamosan zajlik tehát a tudományos polémia is a magyar nyelv fejlettségéről, gazdagságáról,

ahogyan akkoriban mondták, pallérozottságáról, más szóval arról, alkalmas-e egyáltalán megfelelni mindazoknak az elvárásoknak, amelyeket a korabeli tudomány és közigazgatás egy fejlett és a mindennapi élet számos területén használt nyelvtől elvárt. E tudományos diszkussziót különféle pályakérdésekkel igyekeztek még intenzívebbé tenne, amelyek közül ebben az időben kettő is a magyar nyelvet állította a vizsgálódás középpontjába. Az első felhívást 1804-ben Kultsár István tette közzé. Ebben a magyar nyelv állapotáról, fejlettségéről, a fejlődésben tapasztalható előrehaladásról várt átfogó képet a pályázókról. Ennek a pályázatnak a díjazott pályamunkái 1806-ban jelentek meg. A másik pályázatot a bécsi udvar kezdeményezésére az országgyűlés után nem sokkal, 1808-ban a tübingeni Cotta-könyvkereskedés írta ki azzal a valóságos céllal, hogy érveket gyűjtsön a magyar nyelv hivatalos nyelvvé emelése ellen. A két, igencsak eltérő indíttatású pályázatra számos pályamunka érkezett: az előbbire huszonkettő, az utóbbira huszonegy. A Kultsár-féle pályázatra érkezett művek teljes listáját ugyan nem ismerjük, de hat, később nyomtatásban is megjelent műről tudjuk, hogy erre a pályázatra készültek (Teleki László, Kis János, Pántzél Pál, Pucz Antal, Mátyási József, Péchy Imre munkái). A tübingai pályázat esetében még szegényebbek vagyunk. Miután a beérkezett pályamunkák és bírálatok később egy tűzvész alkalmával megsemmisültek, csak annyi bizonyos, hogy Kazinczy Ferenc pályaműve erre a pályázatra íródott. A pályázók névsora szerencsére – Heinrich Gusztávnak köszönhetően – ebben az esetben fennmaradt, s még további kutatásokat igényel a többi esetleges pályamunka fölkutatása. Ezekben az években – e pályázatoktól függetlenül – még tíz olyan mű, röpirat jelent meg, amelyek a magyar nyelv ügyével foglalkoznak, közéjük tartozik Cházár András két, és Sándor István, Perecsényi Nagy László, Kis József, Gregor József, Czinke Ferenc, Szekér Joakim Alajos, Berei Farkas András és Fejér György egy-egy munkája. E nyomtatásban is megjelent művek mellett gazdag az a kéziratos anyag is, amely az 1807-es országgyűléshez kapcsolódó s valamiképpen a magyar nyelv ügyére is reflektáló írásokat, jellemzően verses pasquillusokat is tartalmaz. Kutatásom forrásanyagát mindenekelőtt tehát a magyar nyelv ügyével foglalkozó, ekkoriban (1806

és 1809 között) nyomtatásban is megjelent pályamunkák és röpiratok, a csak 1916-ban kiadott Kazinczy-mű, valamint az 1807-es országgyűléshez kapcsolódó iratok és kéziratos anyag alkotja. Ez utóbbi azonban meglehetősen heterogén, ráadásul mind formájában, mind tartalmában elüt a kétségtelenül igényesebben megalkotott nyomtatott művektől, ezért ezt a kéziratos anyagot, amelynek vizsgálata minden bizonnyal szétfeszítette volna a dolgozat kereteit, csak függelékben, rövid bevezető szöveggel közlöm. A témához szorosan kötődő röpiratokat, nyomtatásban megjelent pályamunkákat pedig elsősorban kronológiai sorrendbe rendeztem; s elsősorban ez az időrend határozta meg dolgozatom szerkezetét. Ennek megfelelően disszertációm egy rövid bevezetővel, majd a nyelvkérdés, a hivatalos nyelvhasználat, nyelvművelés európai problémájának vázlatos áttekintésével kezdődik. Az ezt követő második fejezet középpontjában az 1807-es országgyűlés s annak előzményei valamint résztvevői állnak. Célja, hogy bemutassa, milyen politikai érdekek és törekvések befolyásolták az országgyűlés döntéseit, s miként jelent meg ebben az időszakban a magyar nyelv ügye a politika színterén. Ennek bemutatása és vizsgálata természetesen azért is indokolt, mert a diéta eseményei szoros összefüggésben álltak a későbbi, tübingeni pályázat kiírásával. A harmadik fejezetben azokat a magyar nyelvvel foglalkozó röpiratokat mutatom be és ismertetem, amelyek 1806 és 1809 között jelentek meg, vagyis már a puszta időzítésük is azt sugallja, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a bennük megfogalmazott gondolatokat. A negyedik és az ötödik fejezetben a már említett két pályázattal foglalkozom. Az előbbiben a Kultsár István pályázati felhívására készült műveket veszem számba, míg az utóbbiban Kazinczy Ferenc *Tübingai pályaművé*-t.

A doktori értekezésem címében is kiemelt mű ennek a korszaknak a magyar nyelvvel foglalkozó legalaposabb, legszélesebb horizontú munkája. Kazinczy *Tübingai pályamű* címmel 1808-ban keletkezett munkája az egyetlen olyan műve a nagy irodalmárnak, amely hivatalos pályázatra készült, és a külföld, a széles nagyközönség számára első ízben fejti ki nyelvészeti, irodalmi álláspontját a magyar nyelvről. A pályaműnek és az egész pályázatnak később meglehetősen hányattatott

sorsa volt, az aktuálpolitika számos lényegesebb eseménye miatt végül soha nem lett eredményhirdetés, a pályázók nem tudták meg, hogy mi lett a beküldött munkákkal, semmiféle értesítést nem kaptak. Kazinczy hosszú évekig próbálta a maga pályaművét kiadatni – fontos munkának tartotta –, de ez nem sikerült egész életében, csak bizonyos, rövidített részlete jelent meg folyóiratban. A szöveg végül csak a XX. század elején jelent meg. A műnek csak a német nyelvű változata teljes egész, a magyar töredékesen maradt fenn.

A pályázatot a bécsi udvar íratta ki az 1807-es országgyűlésen zajlott heves viták hatására, jónak látták ugyanis, hogy így próbálják meg kipuhatolni az érzelmeket, miközben érveket gyűjthetnek a magyar nyelv ellen. A politika és a literatúra emiatt – ebben az esetben is – szorosan összefonódik, így helyesebbnek tűnt nem csak egyetlen nézőpontból vizsgálni a műveket. Mindez azt eredményezi, hogy Kazinczy pályaművének értelmezéséhez szervesen hozzátartozik az, amit már korábban is említettem, hogy a korszak történelmi eseményeit – a legfőbb politikai fórumot, az országgyűlést –, valamint a nyomtatásban megjelenő további röpiratokat is bevonjuk az elemzésbe.

A dolgozat módszertanának kérdéséhez tartozik, hogy a kiemelt Kazinczy-művön kívül össze kellett gyűjteni, föl kellett kutatni a vonatkozó időszak iratait. Nemcsak a kéziratos anyag áttanulmányozása jelent ez esetben nehézséget, hanem a nyomtatott röpiratoké is, mivel nincs tematikus segédanyag, ami megkönnyíthetné az eligazodást. Így végül a nyomdahelyek szerinti időrendes mutatót használtam, végignézve Magyarország különböző városainak nyomdáit, hogy egy-egy évben milyen munkákat adtak ki, s ebből kiválasztva azokat, amelyek a nyelvüggyel foglalkoznak.

A röpiratok, a diéta nyelvi vitái mind-mind közelebb visznek ahhoz, hogy Kazinczy munkáját komplexebb értelmezésben láthatjuk. Ugyanakkor azt is látható, hogy a vizsgálódás körébe vont anyag minden homogeneitása ellenére is (hiszen valamennyi a magyar nyelvhez kapcsolódik) rendkívül gazdag és sokszínű. Egyik-másik munka annyira sokrétű, hogy akár egymaga is doktori disszertáció tárgya lehetne. Itt elsősorban a nagy fölkészültséggel megírt művekre, Teleki László vagy

Pucz Antal írására kell gondolni. Éppen ezért nem törekedtem az egyes művek minden részletre kiterjedő elemzésére, hanem inkább azt tartottam fontosnak, hogy a tárgyalt mintegy tizenhat egyéb röpirat, pályamű legfontosabb gondolatait kiemeljem s világossá tegyem egy-egy írás gondolatmenetét és a korban legelterjedtebb gondolatokkal való rokonságát. Ennek az átfogó, elemző bemutatásnak az eredményeként világossá válik, hogy Kazinczy eredetisége mindenekelőtt a többiekétől lényeges pontokon eltérő felfogásában gyökerezik.

Disszertációm témájánál fogva tudományterületek határán fekszik. Mivel a nyelvkérdés megoldásának legfontosabb színtere az országgyűlés volt, s a magyar nyelv ügyéért folytatott küzdelem része volt az udvarral vívott politikai harcnak, e ponton dolgozatom a történettudományhoz kapcsolódik. Másfelől élénk vita zajlott e kérdésről a korabeli szellemi közéletben, pontosabban fogalmazva a tudományos és irodalmi életben is, ezért a nyelvkérdés irodalmának vizsgálata egyben irodalomtörténeti kérdés is. Vizsgálható mindez továbbá nyelvészeti, elsősorban nyelvelméleti, nyelvtörténeti szempontból is, hiszen ekkoriban indul fejlődésnek a nyelvtudomány, s nem kevesen tették föl Jenischsel együtt azt a kérdést, hogy milyen a tökéletes nyelv, milyennek kell lennie a nyelvnek ahhoz, hogy kifejező és gazdag legyen. S végül összefügg e probléma a korabeli oktatással, a nyugati vagy éppen keleti (orosz) példák hatásával, a latin tudományos nyelvként való használatának egyre gyorsabb visszaszorulásával, így amennyire történet-, irodalom- vagy nyelvtudományi kérdés a magyar nyelv XIX. századi ügyének vizsgálata és kutatása, éppen annyira művelődéstörténeti is. Nem tagadom, hogy dolgozatomban mindenekelőtt az első két szempont játszik meghatározó szerepet, de igyekeztem fölhasználni azokat az eredményeket is, amelyeket a nyelvtudományi kutatás kínál, s megpróbáltam a művelődéstörténeti vonatkozásokra is fölhívni a figyelmet.

A dolgozat eredményei

Kazinczy Ferenc *Tübingai pályamű*ve méltatlanul elfelejtett, háttérbe szorult darabja az életműnek. Dolgozatomban megkíséreltem a pályamű előzményeit feltárni, mind elméleti, eszmetörténeti, mind pedig filológiai téren, a korszak megelőző röpiratait vizsgálva. Ennek eredményeképpen megállapítható, hogy Kazinczy alapszemléletében tér el a kortárasaktól, az ő nézőpontjának fókuszában az irodalom áll. Míg a kortárs literátorok a magyar nyelvvel főként a tudományos nyelv szempontjából foglalkoztak, nevezetesen, hogy alkalmas-e a tudományok magyar nyelven való művelésére, az iskolai oktatásra, ehhez megvan-e a grammatikai, szókészletbeli fejlettsége, bősége, addig Kazinczy pályaművének több mint a felét egy irodalomtörténeti áttekintés teszi ki. Ezzel a bőséges szöveggyűjteménnyel szemlélteti az irodalom fejlettsége által a nyelv fejlettségét. Természetesen foglalkozik a grammatikával is, nagyon érdeklik például a tájnyelvi kifejezések, de figyelmének középpontjában magától értetődően az irodalom áll. Kommentárt se fűz hozzá, az összeválogatott szövegek szándéka szerint magukért beszélnek.

A többi röpirat, bár eltérő színvonalúak, a korban divatos, sokakat foglalkoztató gondolatokat, problémákat tárgyal, némelyik tényleg magas színvonalú tudományos munka, ám még ha föl is vetik az irodalom ügyét, csak mint valami kiegészítő dolog kerül szóba, mint egy szemléltető eszköz például a szókészlet gazdagságára, amit esetleg a tudós társaság hasznosítani tud majd. Senkinél nem tapasztalható, hogy olyannyira központi helyzetben lenne az irodalom, mint Kazinczynál. Talán ez a nézőpontkülönbség is közrejátszott a számos vitában, amit a kortársakkal folytatott, bár ezt sosem fogalmazta meg.

Filológiai szempontból nagyon lényeges Kazinczy pályaműve esetében a debreceni Papszász-hagyatékból előkerült autográf kézirat, amely a pályamű egyik korai változata. Ugyan ez is töredékes, ám jelentőségét mégis megnöveli, hogy a Heinrich Gusztáv által kiadott magyar nyelvű szöveg hiányzó szakaszainak egy része ebből a kéziratból pótolható. Olyan részleteket tartalmaz tehát, amelyeket mindezidáig

magyarul nem ismertünk (említettem már, hogy tejes egészében a pályamű szövege németül maradt fenn).

Mindezek az iratok – a röpiratok és a pályamunkák – hatással voltak Kazinczyra, aki folyamatosan kutatott az újabb munkák után, minden érdekelte, kiterjedt levelezése által jó párat meg is tudott szerezni. S minden, amit a nyelvkérdéssel kapcsolatban olvasott, hatással lehetett későbbi nézeteinek kialakulásában, inspirálólag hatottak, hogy ő maga is megfogalmazza a saját elképzelését, aminek az egyik kiemelkedő darabja a *Tübingai pályamű*.

A függelékben közölt kéziratos anyag szemléltetője a korszak sokszínű gondolkodásmódjának. Nagyon változatos művekről van szó, amelyek részint prózai, részint verses munkák. A nyelvüggyel foglalkozó iratokkal kapcsolatban is megállapítható, hogy azért olyan fontosak, mert föltárják a korabeli eszméket, érzelmeket, meg lehet tudni belőlük, hogy az adott kor embereit milyen szempontok érdekelték, mit szerettek volna elérni, s mi lelkesítette vagy keserítette el őket. A kéziratok esetében még az is lényeges, hogy mivel a cenzúra nem látta, sokkal szabadabban fejtették ki nézeteiket a szerzők. A kézirattárak, levéltárak mélyéről még számos érdekes munka kerülhet elő, amely ebből az időszakból származik, a kutatás ezen a téren sok újdonságot hozhat.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációk

- *Makó Pál magyar nyelvoktatási és szótár-tervezete = A XIX. század vonzásában, Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére*, szerk. KICZENKO Judit, THIMÁR Attila, Piliscsaba, PPKE BTK, 2001., 7-17.

- *A magyar nyelv szerepe az oktatásban az 1790-1811-ig tartott országgyűléseken = Az oktatási rendszer jogi szabályozása Magyarországon a 19-20. században országos törvényektől a helyi szabályozásig*, szerk., KISS Vendel, Tatabánya, Tatabányai Múzeum, Tudományos Füzetek 7, 2003, 15-21.

- *Verses tudósítás az 1807-es országgyűlésről = Labor omnia vincit, Tanulmányok Tüskés Gábor 50. születésnapjára*, szerk., BRETZ Annamária, CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, Budapest, Balassi Kiadó, 2005, 95-100.

- *„… int az idő, hogy emlékeznénk meg, hogy Magyarok vagyunk.” (Az 1807-es országgyűlés nyelvi vitái és a követutasítások)*, ItK, 2005, 524-534.

- *Költemény II. József nyelvrendelete ellen = Summa, Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk., MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007, 11-16.

- *„Pályaírásomnak egész ideája, igen is, csak a’ Nationalismus. Az nekem az idolumom, nem holmi apró tekintetek.” Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről*, ItK, 2007, 520-537.